

Tercüme / Translation

Hadis Kriđiđi Bakımından Müslüman Âlimler ile Oryantalistlerin Ortak Noktaları*

-İbnü'l-Cevzî'nin Hadis Uyduranlara Dair Kategorileri Bağlamında-

Albrecht Noth

Çev. Şuayip Seven**

Her İslam bilimci, [Hz.] Peygamber'in rivayetleri, yani *hadis* ile meşguliyet bakımından klasik müslüman âlimler ile oryantalistler arasında temel farklılıkların bulunduğunu bilir. Bu farklılıkları, řu formüle indirgemek mümkündür: Müslüman âlimlerin başlıca ilgisi *isnada* yönelikken oryantalistlerin asıl araştırma konusu *metin*dir. Oryantalistler için *sened*, sadece (en geniş anlamda) *metnin* tarihlendirilmesine ya da yorumuna katkı sağlayabildiği oranda dikkate alınır.

Ancak her iki grubun hadis âlimleri de [Hz.] Peygamber'in fiilleri ve sözleri hakkında rivayetlerin uydurulduğu ve tahrif edildiği hususunda ortak kanaate sahiptirler ki bu kanaat mesleki meşguliyetlerinin asıl sebebini teşkil etmektedir.¹ Başka bir ifade ile hadis uydurmacılığı her iki grubun asıl varlık

* "Gemeinsamkeiten muslimischer und orientalistischer *Ḥadīṭ*-Kritik - Ibn al-Ġawzīs Kategorien der *Ḥadīṭ*-Fälscher"; *Gottes ist der Orient Gottes ist der Okzident Festschrift für Abdoldjavad Falaturi zum 65. Geburtstag*, ed. Udo Tworuschka (Köln, Böhlau Verlag 1991), 40-46.

** Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, suayip.seven@asbu.edu.tr, [orcid: 0000-0002-5034-9679](https://orcid.org/0000-0002-5034-9679).

1 Müslümanların geliştirdiği ilmü'l-ḥadisın, oryantalizmde olduğu gibi hadis uydurmacılığını sabit bir gerçek olarak kabul ettiği hususu, Goldziher ve diğer araştırmacılar tarafından açıkça ortaya konmuştur. Buna rağmen bu tespitin oryantalist araştırmalarda yeterince "hakkının verilmediğini" ya da gerekli çalışmalarla faydalı hale getirilmediğini müşahede ediyorum.

nedenini oluşturur. Bununla birlikte, hadis uydurmacılığına ilişkin klasik İslamî hadis ilmi ve oryantalist hadis araştırması arasındaki *değerlendirme farkı*, [Hz.] Peygamber'in rivayetlerinin ele alınışında Müslüman âlimler ile oryantalistlerin birbirinden ayrı metodlar geliştirmesine yol açmıştır. [Hz.] Peygamber hakkında rivayetlerin uydurulmuş olduğuna dair her iki grubun objektif ortak kanaatinin bu metodolojik farklılaşmada bir etkisi olmamıştır. Hadis uydurmacılığı olgusunu her iki grubun farklı değerlendiriyor olmasını en özlü şekli ile şöyle ifade etmek mümkündür: Müslüman âlimlere göre hadis uydurmacılığı bir istisna iken, İslam bilimi [oryantalizm] için bu durum hadislerin geneli için geçerli bir kuraldır.

Bu tespit bağlamında, klasik Müslüman hadis âlimlerinin pozisyonunu bir *belge uzmanı* ile karşılaştırmak mümkündür. Bu belge uzmanı, çok farklı şahısların belge uydurmacılığı vasıtasıyla kendilerine belli imtiyazlar edinme yönünde büyük hevesler taşıdıklarını muhakkak bilir ancak çok sayıda orijinal metnin var olduğunu da hesaba katar. Bundan dolayı onun görevi artık, olanca ilgisini tashih araçları ve belgelerin rivayetine yönlendirmek, şekilsel kriterleri araştırmanın merkezine yerleştirmek olmalıdır. Bu şekli kriterlere dair titiz bir araştırma ona her şeyden önce, sahihi sakiminden ayırma (*discrimen veri ac falsi*) gibi önemli bir imkân sağlar.

Orijinal metinlerin sağlam bir temelinin olduğu ön kabulünden hareket eden hadis ilmi için bir rivayetin *isnadı*, aynı zamanda, rivayet tarikleri ve türlerinin tashih aracı ve bilgi kaynağıdır. *İlmü'l-hadîs*, diplomatik bilim dalının² belgelerin şekli unsurlarını ve rivayetini araştırdığı özen ve hassasiyetle *isnad* üzerinde çalışmış, aynı tarzda terminoloji geliştirmiş ve yoğun çalışmalar neticesinde uydurmanın nasıl anlaşılacağına dair esaslar vazetmiştir. Bir hadisin uydurma olduğu tespit edildi mi, o hadis artık neredeyse hiçbir ilgiye mazhar olmaz, (sahih rivayetlerden) tamamen ayrı tutulur.

Peygamber rivayetlerinin uydurulması ya da tahrif edilmesinin istisna değil de genel kural olduğundan hareket eden oryantalist hadis uydurmacılığı ise, zorunlu olarak tamamen farklı bir istikamete doğru gelişim göstermiştir. Temel araştırma gayesi olarak sahihi sakiminden ayırma prensibi devre dışı kalmış, tashih aracı ve rivayetin türüne dair muhtemel bilgi kaynağı olarak *isnad* şüpheli hale gelmiştir. Bu bağlamda hadis, her şeyden önce [Hz.] Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkmış – kısmen ciddi – düşünceler, teoriler ve tarihî gelişmeler için dolaylı kaynak anlamında ilgiyi hak eder. Bir hadisin [Hz.] Peygamber'in şahsiyle doğrudan bağlantısı her halükârda evvela ispatlanması gereken bir husustur. Bu çerçevede bir hadisi ya da hadisler grubunu, prensipte [Hz.] Peygamber'in yaşamından sonraki belli bir tarihi bağlama oturtmak, temel araştırma konusunu

2 Belgelerin orijinalliğini ve özelliklerini araştıran bir bilim dalı (çev.)

oluşturur. Bunu yaparken bütün önemli gözlemlerin ve tasarıların hareket noktası *metin* olmalıdır; *isnad* araştırması ikincil öneme sahiptir. Yöntem olarak diplomatik bilim dalının kurallarına göre hareket edilmez. Aksine edebî eleştiri ve tarihsel kaynak-kritiği metotlarının araçları kullanılmak zorundadır. Evet işte o karışık, bazen kriminal soruşturmacı tarzında ve her zaman açık seçik sonuçlara götürmeyen, her oryantalistin çok iyi tanıdığı ve bundan dolayı daha fazla tarif edilmesine ihtiyaç duyulmayan metottan bahsediyorum.

Öyle görünüyor ki, klasik hadis ilminin ve oryantalist hadis biliminin hadis uydurmacılığını bir vakıa olarak kabul etmeleri haricinde bu iki grup arasında neredeyse hiçbir ortak nokta bulmak mümkün değildir. Çünkü bu iki grup hadis uydurmacılığı ile alakalı olarak neyin ispat edilmesi gerektiği konusunda birbirinden ayrışır: Müslüman hadis âlimi için *hadisin uydurma olduğunun* ispatlanması gerekirken; oryantalistler için uydurma olmadığının ispatı gereklidir. Bu farklı bakış açılarından kaynaklanan hadis tenkidine dair iki metot, zorunlu olarak birbirinden tamamen farklıdır. Ancak her iki bakış açısının ve metodun belirli *şartlar altında yakınlaşması düşünülebilir. Örneğin* oryantalist hadis araştırmacılığı bakımından şu şart önemlidir: Oryantalistlerin kendi metotları ile her defasında, belli hadis gruplarının ya da kısımlarının [Hz.] Peygamber'in şahsı ile ilişkilendirilebileceği sonucuna ulaşmaları gerekir. Böylesi durumlarda *isnad* ya da *isnadın kısımları da tashih aracı ve rivayet tarihleri için güvenilir* bir bilgi olarak değer kazanabilir. Mamafih bu makalede amacımız bu düşünceyi daha fazla detaylandırmak değildir.

Burada tartışılması gereken asıl konu, klasik hadis ilmi tarafından uygun bir yaklaşma imkânının bulunup bulunmadığıdır. Bu bağlamda da diplomatik bilim dalı ile karşılaştırma yapmak mantıklı görünüyor. [Bu bilim dalındaki] belgeler doktrini, başlangıçta sadece sahihi sakiminden ayırt etme (*discrimen veri ac falsi*) hedefine yoğunlaşmıştı. Uydurulmuş olduğu açıkça ortaya konan belgeler, gerçek dışı, tahrif edilmiş (*spuria*) olarak tasnif edilir; bunun dışında herhangi bir fayda ve kıymet ifade etmezdi. Bu doktrinin sonraki aşamasında araştırmacılar, “uydurma” eyleminin kendisine, onun nasıl yapıldığına ilgi duymaya başladılar. Buna ilgi duymalarının başlıca gerekçesi, uydurmaların kaynağı, yapılış şekli, amacı ve içeriği hakkındaki titiz bilgilerin, orijinal ile sahte arasını *ayırt edebilmede çok kıymetli “negatif”* kriterler içerdiklerinin anlaşılmasıydı. Bir örnek vermek gerekirse, *şayet uydurma belgeler çok ustaca yapılmışsa* bu durum, bu belgelerin sahte hukukî imtiyazlara fazla ilgi duyan ve gerçeğe yakın sahte belge üretimi ile bilinen bir çevreden çıktığı sonucuna götürür ki bu da çok kıymetli bir bilgidir. *Çoğu zaman bu tür bilgiler, uydurmacılığın açığa çıkarılmasını sağlayan yegâne ya da temel kriterler olmuşlardır.*

Konumu ve metotları bakımından diplomatik bilim dalı ile karşılaştırılması

mümkün olan klasik hadis ilmi, diplomatik bilim dalına benzer bir yol takip etmiştir. Klasik hadis ilminde de başlangıçta var olan sahihi sakiminden ayırt edebilme amacını takiben, sonraki gelişim aşamasında hadis uydurmacılığının nasıl ve hangi şekillerde ortaya çıktığı ile ilgilenilmiş, buna dair müstakil kitaplar yazılmıştır. Bu süreçte -isnadın tabiatının zorunlu bir sonucu olarak- [Hz.] Peygamber'in rivayetlerinin uydurulması, tahrif edilmesi ya da üstünkörü nakledilmesi bakımından şüpheli konuma düşmüş şahıslar, değerlendirmelerin merkezinde yer almıştır. Hadis uydurmacılığının mahiyetine yönelik bu ilgiyi biz *du 'afâ ve/veya metrûkîn* kitaplarında³ ve bir de -*şahıslardan uydurmacılığın bizatihi kendisine yönelme eğilimi gösteren-* mevzûât⁴ yani uydurma hadislere dair eserlerde müşahede ediyoruz.

Bu tür kitapların asla ilki sayılamayacak ancak en kıymetlilerinden biri olmuş ve sonraki dönem için örneklik teşkil etmiş *Kitâbü'l-Mevzû'ât*'ın yazarı, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'dir (1126-1200). Burada bu eserin mahiyeti ve yapısına dair daha fazla detaya girilmeyecektir. Ancak bizim bağlamımızda, İbnü'l-Cevzî'nin mukaddimesinin son kısmında yer alan onun hadis uyduranları mümkün kategorilere ayırmaya yönelik, çıkarımlara dayanan özeti, -bana göre- çok büyük öneme sahiptir.⁵ “Bil ki, Peygamber rivayetleri içinde uydurulmuş (*mevzû'*), yanlış bilgi (*el-kezeb*) ve aslı bozulmuş (*maklûb*) haberler nakleden râvileri beş gruba ayırmak mümkündür.”, bilgisinin altında o, hadis uydurmacılığının kaynağı, sebepleri ve keyfiyeti hakkında - on sayfadan daha fazla yer tutan - hayret uyandırıcı analitik bir tahlil sunmaktadır.

İbnü'l-Cevzî mukaddimesinde okuyucuya gözlemlerini, diğer Müslüman yazarlarda da sıklıkla görülen bir “tafsilat tutkusu” ile çok şekilci bir “üst-sistematik” çerçevede sunar. Burada öneminden dolayı yer verilen pasajlar, bu şekilci sistematik içinde çok belirleyici konumda olmasalar da, bunlar toplam metnin neredeyse yüzde doksanı için geçerli ve bundan dolayı kitapta verilmek istenen bilgilerin temel özünü yansıtır niteliktedir.⁶ Ayrıca İbnü'l-Cevzî, bu bölümde gerçek anlamda konunun aslına dokunacak türden bir tasnif yapmış ve şekilci sistematikten değil, bilakis İslam hukukundaki *hat[a]'en- 'amden* kavram

3 Bu kitaplar, hem zamansal olarak hem de hiç şüphesiz ele aldıkları konuların bağlamı itibari ile diğer “seçme” hadis koleksiyonları ile aynı şartlarda meydana geldi. Krş. *GAL* ve *GAS*'da verilen kitap isimleri listeleri.

4 Krş. *GAL*, mevzûât başlığı altındaki kitaplar.

5 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, nşr. 'Abdurrahmân Muhammed Osmân, III cilt, Medine 1966-68, s. 35-47.

6 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, s. 37, 8 - 47, 8 [ilk rakamlar sayfa numarasını, virgülden sonraki rakamlar ise atıf yapılan yerin ilgili sayfanın kaçınıcı satırında yer aldığını göstermektedir] (çev.).

çiftinden hareket etmiştir. Burada söz konusu edilecek hadis uydurmacılığı 'amden, yani kasıtlı hadis uydurma (*te'ammedû*)⁷ kısmına dâhildir ve buna mütenasip olarak suç sayılmıştır. İbnü'l-Cevzî, Peygamber rivayetlerinin, kimler tarafından, hangi sebeplerden dolayı ve hangi şekilde "kasten" uydurulduğu sorusunu aşağıdaki şekilde açıklar.

Birinci sırada zındıklar, sapkınlar⁸ zikredilmiştir. Bunlar, rivayete göre, uydurdıkları hadisler marifetiyle Müslümanların hukuk düzenini sarsma (*ifsâdü's-şerî'a*), sıradan insanların arasında bu hukuk düzenine karşı şüphe uyandırma (*ikâ'ü's-şekk fihâ fi kulûbi'l-avâm*) ve (ayrıca) İslam dini ile küstahça bir oyun oynama (*et-telâ'ub bi'd-dîn*) amacını takip etmişlerdir.⁹ Yine rivayete göre, belli şartlar altında itirafçı olmuş zındıklardan öğrenildiği kadarıyla, bunlar yüzlerce, hatta binlerce merfû hadis uydurdıklarını söylemişlerdir.¹⁰ Zındıklar uydurma rivayetlerini yaymak için, uydurdıkları rivayetleri bilinen ve güvenilir hadis âlimlerinin yazılı kayıtları içine gizlice dâhil etmişlerdir (*desse/yedussu*). Böylece, bu âlimler ister istemez bu tür uydurma rivayetlerin dağıtıcısı konumuna düşmüş ve râvilerin tanınmış iyi isimlerinden dolayı bu uydurma rivayetler kabul edilmiştir.¹¹

Bunun dışında -yine İbnü'l-Cevzî'ye göre- kendi bid'at mezhep görüşlerini desteklemek için (*nusraten li mezhebihim*)¹² ehl-i sünnet dışı fırkaların müntesipleri tarafından birçok merfû hadis uydurulmuştur.¹³ Aynı şekilde bu insanlar da yaptıklarını kimi zaman açıkça itiraf etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî, bu tür itirafların çok farklı versiyonunu naklediyor: "Bir şeyi doğru bulduk mu, hemen onun hakkında merfû bir hadis uydurduk (*kunnâ izâ ra'ayna ra'yen/ ce 'alnâ lehû hadîsen*)".¹⁴

Hadis uyduranlar arasında üçüncü bir grup daha vardır ki onların hadis uydurmalarının altında *görece iyi bir maksat* yatar. İbnü'l-Cevzî onların maksatlarını şöyle tarif eder: "(Bunlar), insanları -iddialarına göre- iyiye yönlendirmek ve kötüden alıkoymak için (*et-tergîb ve't-terhib...*) teşvik etmek ve korkutmak (istiyorlar)." İbnü'l-Cevzî'ye göre onların bu davranışları, Müslümanların dinî hukuk düzenlerinin (şerî'a) eksik olduğu ve tamamlanmaya ihtiyaç duyduğu kanaatine dayanmaktadır. Hadis uydurmakla sadece gerekli olan

7 Krş. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, s. 36, 5; 36, 14-16; 37, 8.

8 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, s. 37, 12-38, 11.

9 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, s. 37, 12 vd.

10 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, s. 37, 15-18; 38,1 vd; 38, 10 vd.

11 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, s. 37, 14; 38, 5 vd.

12 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, s. 38, 12-39, 17.

13 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, s. 38, 12.

14 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, s. 38, 17 vd; 39,1 vd; 39, 6 vd.

bu eksiği tamamlama amacına hizmet ettiklerini düşünüyorlar.¹⁵

İbnü'l-Cevzî tarafından isimleri tespit edilmiş, iyi niyetli aldatma (*pia fraus*) eyleminde bulunmuş bu şahıslar, İslamî bakımdan da eleştirilemeyecek bir yaşam tarzına sahiptiler, hatta sünnetin en gayretli savunucuları arasında yer alıyorlardı (*aslabu ehli zamânihi fi's-sünne/ ve ezebbuhum 'anhâ / ve ekma 'uhum li-men hâlefehâ*).¹⁶ Fezâilü'l-Kur'an hakkında hadis uydurmuş bir şahıs tespit edilip konuşmaya zorlanınca vicdanın sesini şöyle dile getirmiş: “Müslümanların, giderek artan bir şekilde fıkıh ve megâzî ile uğraştıklarını, Kur'an'ı bir kenara bıraktıklarını fark ettim; [Kur'an'a teşvik edici] hadis uydurmakla neticede iyi bir iş yaptım.”¹⁷ Bu türden hadis uyduranlar, bu iyi niyetli aldatma eylemlerini, hisbe/ihtisâb ile yani dinî bakımdan kazançlı bir iş yapmak ve bunu yaparken herhangi bir şahsî menfaat peşinde koşmamak ile temellendiriyorlar.¹⁸

Hadis uydurmacılığında benzer bir tür de farklı kişilere ait, (muhteva ve şekil) bakımından güzel ifade edilmiş sözlere *isnadlar* ilâve etmek ve böylece onları hadis derecesine yükseltmek suretiyle meydana gelmiştir. Kaldı ki bu tür hadis uydurma tarzı, görünüşe bakılırsa çoğu defa aykırı bir eylem olarak görülmemiştir.¹⁹

Şahsî arzu (garaz) anahtar sözcüğü altında İbnü'l-Cevzî, hadis uydurmacılığında ve hadis uyduranlara dair beşinci bir kategoriye özetlemiştir.²⁰ Bu kategoridekiler, şahsî menfaat için hadis uydurur. Bu şahsî menfaat durumu, (bir hükümdarın severek yaptığı işleri desteklemek) gibi sırf çıkarıcılık şeklinde kendisini gösterebildiği gibi, şahsî rakiplere zarar verme arzusuna da matuf olabilir. Bu tür uydurmaların bariz özelliği, *ad hoc* mahiyetleridir. *Garaz*-uydurmalarının olası sebeplerini sınırlandırmak neredeyse imkânsızdır.

Sıra dışı Peygamber rivayetleri ortaya koymak suretiyle kendisine prestij edinme ve büyük bir dinleyici kitlesine sahip olma sâiki de, hırslı ve itibar düşkünü râviler için aynı şekilde ayrı bir hadis uydurma sebebi olabilmiştir (*li-yutlabû ve yusmau minhum*).²¹ “Alışık olunmayan” ve bundan dolayı daha cazibe kazanmış hadislerin vazedilmesi hakkında İbnü'l-Cevzî daha detaylı bilgi verir: Farklı kaynaklara dayanan (görünüşe göre herkesçe bilinen) birden çok

15 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 39, 18- 41, 21.

16 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 41, 2 vd.

17 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 41, 9-11.

18 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 41, 4 ve 11. Terminoloji için krş. Noth, *Heiliger Krieg und Heiliger Kampf*, (Bonn 1966), s. 32 ve 83 nolu dipnot.

19 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 41, 22 - 42, 4.

20 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 42, 5 - 43, 6.

21 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 43, 7 - 44, 2.

Peygamber hadisi, yeni bir hadis şeklinde birleştirilir ve bu hadis, başlangıçtaki asıl isnadları ile nakledilmeye devam eder. Bu durumda bu rivayetlerdeki alışılmadık olan husus, manipüle edilmiş *metin* ve eski *isnad*lardan oluşturulmuş yeni terkiplerinde yer almaktadır.²²

Hadis uyduranların yedinci ve son grubunu ortaya koyarken İbnü'l-Cevzî'nin şahsî duyarlılığı oldukça açık bir şekilde hissedilmektedir. Burada söz konusu edilenler, kuşşâş (tkl. *kâşş*) yani popüler halk hikayelerini anlatan şahıslardır.²³ İbnü'l-Cevzî, bu bağlamda kendisinin (olumsuz) tecrübelerinden bahseder. O, kussasın neler yapıp ettiklerine dair müstakil bir eser yazmıştır.²⁴ Ona göre bunların hadis uydurma faaliyetinin temel sebebi tembellik ve şahsî menfaatle alâkalıdır. Zira bu şahıslar, -mümkün olduğu kadar sansasyonel-Peygamber rivayetlerini toplumun önünde anlatmakla kendilerine dinleyici kitlesi, bununla irtibatlı olarak etki alanı ve her şeyden önce maddî menfaat elde edeceklerini biliyorlardı. Buna mukabil güvenilir hadisleri elde tutup, ezberlemek (*hıfz*) için ciddi gayretler sarf etmek, onlar için aşırı meşakkatliydi (*şakka 'aleyhim*). Bu halk ayartıcıları, hadis uydurmanın çok farklı yöntemlerini kullanmayı bilmişlerdir. Bunlar faaliyetlerini genellikle, bir hadis bilgini tarafından suç üstü yakalanmış ve pervasızca itirafta bulunmuş şu dilenci kıssacı gibi çok ilkel yürütmezler: "Ben sadece bu tek isnadı biliyorum ve ne zaman yeni bir hikâye duysam, o hikâyeyi bu isnada bağlayarak anlatıyorum."²⁵

İbnü'l-Cevzî'nin analizinde hadis uydurmacılığının pratik sonuçlarına işaret eden, açılıma müsait bilgiler, daha ziyade rastlantısal bir şekilde karşımıza çıkar. Uydurmacılığın isnad ile alâkalı olması durumunda, şu tür manipülasyonların yapıldığını öğreniyoruz: Bir mürsel hadis, merfû; bir mevkûf hadis müsned seviyesine yükseltilir;²⁶ şüpheli râviler "iyi" râviler ile değiştirilir (tedlîs)²⁷, isnadda râvilerin yerleri değiştirilir (kalb),²⁸ bilinen standart bir *isnad* -az önce gördüğümüz gibi- çok farklı rivayetlerin önüne konabilir. Ayrıca hiç olmayan isnadların icad edilmesini de hesaba katmak gerekir ki²⁹ bu durumlarda acemilerin başına râvileri kronolojik olarak yanlış sıralamak gibi talihsizlikler

22 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 43, 8 - 10.

23 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 44, 3 - 47, 8. Genel anlamda *Kuşşâş* hakkında krsş. T. Nagel, *Die Qişşâş al-Anbiyâ* (Doktora Tezi, Bonn 1967), özellikle s. 122 vd.

24 *Kitâbü'l-Kuşşâş ve'l-muzekkîrîn*, thk. ve tercüme Merlin S. Swartz, Beirut 1971.

25 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 47,6 - 8.

26 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 36,2 vd.

27 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 36,17 vd.

28 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 36,3.

29 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 42,16-43,2.

gelmektedir.³⁰

Metin uydurmacılığında bu işi yapanların ne tür yöntemler kullandıklarını tam olarak sınırlandırmak oldukça güçtür. Bununla birlikte çok farklı *metinlerin* birleştirilmesi suretiyle hadis uydurma şeklinin, bunların arasında ciddi rağbet gördüğünü bilmek de önemlidir.³¹ Yukarıda zikri geçen, zenâdikaya atfedilmiş bir uygulama olarak, uydurulan hadisleri tanınmış hadis âlimlerinin yazılı kayıtlarının içine gizlice yerleştirme eylemine bu bağlamda tekrar işaret edilmesi gerekir.

İbnü'l-Cevzi'nin kasıtlı hadis uydurmacılığına dair sistematik bilgilerinde öne çıkan temel hususu -araştırmada esas aldığımız konu bağlamında- özetle şöyle ifade etmek mümkündür: Burada, klasik İslamî gelenekten hareket ederek aşamalı bir şekilde *önce* isnad kritiği, *sonra* hadis uyduranların amaçları ve *nihayetinde* hadis uydurma sebeplerini ve ortamlarını söz konusu ederek, hadis uydurmacılığının *tarihî* arka planı için genel ve bununla birlikte başka örnekler için de uygulanabilir bir model -en azından teorik temelde- çıkartmak mümkün oldu. Her ne kadar bu modelde Müslümanların hadis ilminde ele aldıkları şahıslara dair literatürün de dikkate alınması gerekiyorsa da, bu eksiklik, az önce *konunun aslına ilişkin yapılan çıkarımın doğruluğunu* etkileyecek düzeyde değildir.

Bu -ancak büyük ölçüde teorik- soyutlama sayesinde dikkat çekici bir durum da ortaya çıkmıştır: Girişte taslak halinde ifade edilen oryantalistlerin, yani bizim hadisi ele alış şeklimizle [klasik hadis ilmi arasında] var olan metodik temel karşıtlık bu noktada neredeyse ortadan kalkıyor. Zira İbnü'l-Cevzi'nin ifadelerinde, esasında bizim hadisleri doğru tarihî bağlamlarına yerleştirmeye yönelik çabalarımızda dikkate almamız gereken bir kriter ve bakış açısı yok değil. Tam aksine: İbnü'l-Cevzi'nin verdiği örneklerde açıkça kendisini gösteren, kimi hadislerin neredeyse herhangi bir amaca yönelik olmadan öylesine uydurulmuş olduğu hususu, bana kalırsa, oryantalist hadis araştırmacılığında daha güçlü bir şekilde dikkate alınabilir.

Son olarak, hadis uydurmacılığı ile İbnü'l-Cevzi'nin sistematığında yer alan formuyla münhasıran meşgul olma, klasik İslamî hadis ilminde oldukça geç dönemde ortaya çıkan bir gelişmedir. Bu durumun diplomatik biliminin gelişimine paralellik arz ettiğini tekrar hatırlatmak gerekir. Ne İbnü'l-Cevzi ne de diğerleri³² kazanılan bu kriterleri *geriye doğru* ve *tavizsizce bütün* hadis

30 İbnü'l-Cevzi, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 43,20 – 44,2.

31 İbnü'l-Cevzi, *Kitâbu'l-Mevzû 'ât*, s. 36,3 vd; 43,9 vd.

32 İbnü'l-Cevzi'de ve ilmü'l-hadis'in modern temsilcilerinde bu yöndeki düşünceler için krş. G. A. Juynboll, "Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn

külliyyatına uygulamak gibi ciddi bir girişimde bulunmuştur.³³ Bir gün belki de Müslüman hadis âlimleri bu işi yapmaya teşebbüs edebilirler. Böylesi bir durumda benzer belki de tamamen aynı sorularla, oryantalistlerin yaptıkları gibi, Peygamber rivayetlerine yönelecek olurlarsa onlar bu hususta [oryantalistler hakkında iddia edildiği gibi] İslam düşmanı bir ideolojinin hizmetinde kesinlikle bulunmamış ortodoks Hanbelî İbnü'l-Cevzi'yi ve onun seleflerini kendilerine örnek alabilirler.

Ḥanbal's *Musnad*"; *Der Islam* 49 (1972) içinde, s. 221-247; özellikle 223 vd. ve 233 vd; bir de 247.

33 Krş. İbnü'l-Cevzi'nin hadis uydurma kategorilerini ele aldığı bölümde iktibas ettiği, *kezzâbûn* hakkında –uydurulmuş- hadisi. Bu hadis, İbnü'l-Cevzi'nin “iyi niyetli hadis uydurma” ya da “*küllü kelâm hasen*’i bir *hadise* dönüştürme” kategorisine dâhil olmalı.